

כיבוי שריפה בשבת

הרב זלמן ברוך מלמד שליט"א - ראש הישיבה

א. איסור הכיבוי - מדאורייתא או מדרבנן

הרמב"ם בהלכות שבת¹ אומר: "דליקה שנפלה בשבת, המכבה אותה מפני איבוד ממון - חייב, שאין איבוד ממון דוחה שבת אלא איבוד נפשות, לפיכך יצאו בני אדם כדי שלא ימותו, ויניחו האש תלהט ואפילו שורפת כל דירתו כולה". כן הוא בדפוסים הרגילים. אמנם בהוצאת פרנקל, במקום הלשון "כל דירתו כולה" כתוב: "ואפילו שורפת כל המדינה כולה". אמנם מדינה בלשון חכמים איננה מדינה שלמה, אלא עיר קטנה, אבל גם זה דבר גדול. מכל מקום, הרמב"ם פוסק ברורות שכאשר אין סכנת נפשות, אין שום היתר לכבות את האש, והמכבה אותה - חייב.

הראב"ד משיג: "חייב אין כאן, כרבי שמעון משום דאינו צריך לפחם שלו". כלומר, כיוון שהכיבוי הזה אינו על מנת לעשות פחמים, זו מלאכה שאינה צריכה לגופה ולכן האיסור מדרבנן בלבד.

הרמב"ם כאן לשיטתו שפוסק כרבי יהודה, שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה. הטור² פוסק כהראב"ד, שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, ולכן הוא אומר שהמכבה את הנר שלא על מנת לעשות פחמים אלא כחס על הנר - פטור אבל אסור.

ב. דיון בשיטת הראב"ד

1. קושייה: במקום פסידא - לא גזור

הראשונים שואלים לשיטת הראב"ד: הרי הכיבוי הזה אסור רק מדרבנן, וידוע שבמקום פסידא לא גזור רבנן וכאן זה מקום פסידא, שכן יכול להפסיד את כל ממונו, אם כן מדוע לא הקלו כאן חכמים ואסרו לכבות את האש?

הר"ן בפרק חבית³ (מובא בבית יוסף⁴): "ואם תאמר, אם כן למה אסרו לכבות דליקה בשבת, והא מלאכה שאינה צריכה לגופה היא, שלא לפחמים הוא צריך אלא להצלת ביתו, ולא מיתסר אלא מדרבנן, דודאי כיבוי דליקה מיתסר אפילו לרבי שמעון... ואפילו על ידי אינו יהודי, דתנן בפרק כל כתבי וכו'". למה זה אסור? הרי במקום פסידא לא גזור רבנן, ולכן הגמרא

1. יב, ג.

2. או"ח רעח ד"ה המכבה הנר.

3. סא. בדפי הרי"ף.

4. שלד, כו.

אומרת⁵ "צינור שעלו בו קשקשים ממעכן ברגלו", כלומר, מרזב שנסתם, וכתוצאה מכך המים המצטברים על הגג נוזלים לתוך הבית ומקלקלים את הגג ואת הבית, מותר לעלות לגג ולמעך את הסתימה ברגליו כדי לפתוח את המרזב. ומדוע? מכיון שממעך ברגלו, אין זה כדרך המלאכה אלא רק איסור דרבנן, ובמקום פסידא לא גזור רבנן. אם כן, גם במלאכה שאינה צריכה לגופה נאמר במקום פסידא לא גזור רבנן, ומדוע נפסק שאסור לכבות את האש? זו שאלת הר"ן.

2. תירוץ א: מלאכה שאינה צריכה לגופה - איסור חמור

והר"ן מתרץ: "ויש לומר, שאני כיבוי כיוון דאם היה צריך לגופו היה אסור מן התורה ואין הכל בקיאים לחלק בין מלאכה שצריכה לגופה למלאכה שאינה צריכה לגופה, משום הכי אסרי רבנן אפילו במקום פסידא, ואפילו על ידי אינו יהודי נמי אסור". כלומר, איסורי דרבנן אינם שווים לגמרי זה לזה. מלאכה שאינה צריכה לגופה היא איסור יותר חמור מאשר שלא כדרכו, כי ההבדל בין מלאכה שצריכה לגופה האסורה למלאכה שאינה צריכה לגופה המותרת מהתורה אינו במעשה אלא בכוונה, והבדל כזה לא כל כך ניכר. לא הכל בקיאים לחלק בין מלאכה שצריכה לגופה ומלאכה שאינה צריכה לגופה, ואם נתיר לכבות - יבואו להקל. לפיכך אסרו. ואפילו על ידי אינו יהודי אסרו, לפי שמתוך שאדם בהול על ממונו אי שרית ליה על ידי אינו יהודי אתי לכבווי איהו גופיה. דהיינו: למרות שהאיסור דרבנן, אסור אפילו על ידי אינו יהודי, כי כמעט ודאי שאם יתירו לו להגיד לאינו יהודי לכבות יבוא גם הוא לכבות, מפני שזו שעה שאדם בהול על ממונו. זהו תירוץ אחד של הר"ן.

3. תירוץ ב: כלאחר-יד - איסור קל

תירוץ שני אומר הר"ן: "אי נמי, שאני הכא שהוא שבות כלאחר יד שממעכן ברגלו וקיל טפיי". כלומר, שלא כדרכו קל יותר לעומת שבות של שבת שנעשה כדרכו, אפילו על ידי אינו יהודי.

כלומר, יש להקל משני צדדים: מצד אחד יש מקום לתירוץ הראשון, חומרא מיוחדת באיסור דרבנן במלאכה שאינה צריכה לגופה בגלל הוזהות למלאכה הצריכה לגופה מבחינת המעשה, ומצד שני יש מקום להקל קולא מיוחדת במלאכה הנעשית כלאחר יד שהיא איסור קל, כי זה אינו נראה כמו מלאכה כלל. למרות שיש רק איסור מדרבנן לכבות שריפה, האיסור הוא חמור, ולכן אסרו אותו גם במקום פסידא.

4. תירץ ג: האיסור לכבות - רק לשיטת רבי יהודה

אמנם הבית יוסף מביא כאן שיטה אחרת, בשם המרדכי: "יש מרבתינו שאמרו דהא דמשמע הכא דבשבת אסור לכבות משום איבוד ממון, וכן בכמה דוכתי בפרק כל כתבי משמע לאיסור, היינו אליבא דרבי יהודה, דמחייב אמלאכה שאינה צריכה לגופה, ואנן כרבי שמעון קיימא לן דפטור כל מלאכה שאינה צריכה לגופה, וכל כיבוי הוי מלאכת שאינה צריכה לגופה חוץ מכיבוי לעשות פחמין. הלכך שרי אפילו בשבת, משום איבוד ממון, והוי כמו מפיס מורסא...". מפיס מורסא כוונתו לאדם המוציא מוגלה מהפצע שרבי שמעון מתיר⁶ משום צער (למרות שממילא בונה פתח). כיבוי דליקה דומה למפיס מורסה: משום צערא לא גזרו רבנן ובמקום פסידא לא גזרו רבנן. לפי דעה זאת, כל הגמרא שמדברת על האיסור לכבות דליקה היא אליבא דרבי יהודה, אבל לרבי שמעון במקום איבוד ממון מותר כמו במקום צערא.

אבל המרדכי שהביא את היש אומרים אומר: "ולאו מילתא היא, דמפיס מורסא צערא דגופיה הוא", וישנו הבדל בין צערא דגופא ובין הפסד ממון. צערא דגופא התירו חכמים, ואילו צערא של הפסד ממון לא התירו חכמים. מכאן הוא מוכיח זאת לאיסור, שהרי רבי יוסי סובר מצד אחד בפרק במה מדליקין כרבי שמעון, שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה (זהו שאמר רבי יוסי "המכבה את הנר מפני גויים וכו"⁶), ומצד שני סובר רבי יוסי שכיבוי דליקה אפילו בגרם אסור⁷. ולפי היש מרבתינו⁸, אם הוא סובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, אזי גרם כיבוי ודאי שצריך להיות מותר? על כרחך שבאמת גם אליבא דרבי שמעון יש כיבוי שלא התירו ואין להשוות זאת לצערא דגופא.

לסיכום: לרבי שמעון אסור לכבות דליקה למרות שזהו איסור דרבנן. אין להשוות זאת למלאכה כלאחר יד (שהותרה משום פסידא), כי במלאכה שאינה צריכה לגופה לא הקלו גם בהפסד ממון, ולכן "אפילו תישרף כל המדינה"¹⁰, אם אין בזה סכנת נפשות אסור לכבות.

5. קושית הגרש"ז אויערבך

על כך מעיר כאן ה"שמירת שבת כהלכתה"¹¹ ואומר: שמעתי מהגאון ר' שלמה זלמן אויערבאך שכשבים לגנוב מאדם במחתרת בשבת, פוסק המגן אברהם¹² שצריך בעל-הבית להניח ליקח ממנו כל ממונו, ואסור לו להתנגד כדי שלא יבוא לידי חילול שבת. כך לאדם עצמו. אבל, "ואפילו הכי, אחרים - צריכים להרוג את הגנב אפילו בשבת"¹³ כי הגנב נחשב לרודף. ומדוע לאדם עצמו אומרים אל תעמוד על ממונך ואל תחלל שבת, אבל אחרים אינם צריכים להניח שהוא לא יעמוד על ממונו? "משום שחזקה דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו".

6. ביצה פרק ב אות תרפג.

7. שבת קז:

8. שבת כט: ובגמרא שם.

9. שבת קכ.

10. כדברי הרמב"ם לעיל.

11. פרק מא הערה ה.

12. אורח-חיים שכט ס"ק ה.

13. שמירת שבת כהלכתה. וכן כל הציטוטים כאן.

טבע האדם כן לעמוד על ממונו, ואז ממילא עלול הגנב להורגו מפני שהוא מתנגד, אם כן נמצא שהגנב הוא רודף וצריך להורגו. לאחרים מותר להרוג את הגנב הבא במחתרת למרות שלאדם עצמו אסור להתנגד ולגרם לשום פעולה של חילול שבת.

"גם נקטינן דמותר לעשות מלאכה מדרבנן להפיס דעתו של חולה הרוצה לראות את קרוביו כדי שלא תיטרף דעתו". וגם מתירים אפילו איסור תורה, וכמו שמותר להדליק נר עבור יולדת משום דיתובי דעתא של היולדת חשיב כסכנה¹⁴, ואף על גב דאיין זו רפואה ממש". והחולה שיש בו סכנה מכל מקום ודאי חייב להתגבר על רצונו.

כלומר, הוא בעצמו צריך להתגבר ולוותר על כל דבר שיש בו חילול שבת אם המעשה הדרוש לו אינו ממש פיקוח נפש, אבל לאחרים מותר לעשות לו פעולות הכרוכות בחילול שבת אפילו מדאורייתא.

"וכיוון שכן צריך עיון מה טעם לא חוששים עבור מי שכל רכושו נשרף שיהיה מותר להציל על ידי כיבוי שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, הרי ודאי שיש לחשוש שמרוב צער שנהפך פתאום מעשיר לעני יחלה ויסתכן, והלא אם כינה עוקצתו פסק הרא"ש¹⁵ שמותר ליקחנה ולהשליכה מעליו הואיל והצער כבר התחיל... וגם מותר לכבות גחלת של עץ משום הויקא דרבים". אנו פוסקים כרבי שמעון שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, ולכן מותר לכבות גחלת של עץ הנמצאת הרשות הרבים משום הויקא דרבים. "והכי נמי גם כאן על פי רוב זה נוגע לכל בני המשפחה שהם רבים, וגם נראה דאף שבעל-הבית עצמו חייב לבטוח בה' ולא לדאוג הרבה על איבוד דמיו, מכל מקום לאחרים צריך להיות מותר". כלומר, הוא בעצמו צריך להתגבר ולקבל את הדין, אבל אחרים צריכים לחשוש לו שמא יסתכן מהצער הזה. "וגם בעל הבית עצמו צריך לחשוש לאשתו ובניו, אולי הם יחלו ויסתכנו מחמת הצער שהכל נשרף, שהרי בני עליה הם מועטים ולגבי רובא דעלמא החשש שיחלה מזה הוא יותר קרוב מסכנה של בא במחתרת לגנוב ממון. וכל שכן בכהאי גוונא שיודעים על בעל הרכוש שהוא מאלה אשר ממנום חביב עליהם יותר מגופם, או שהוא חולה או חלש. גם ידוע, שעל פי רוב בשעה שצריכים לבשר לאדם בשורה רעה כזו חוששים לחייו ומזמינים רופא", זאת אומרת שפגישה עם נזק כזה מאוד מסוכנת, "וכיוון שכן מאי טעמא אסור לכבות?". והגאון הרב אויערבך נשאר בשאלה.

ה"שמירת שבת כהלכתה" מביא כאן את הגאון האדר"ת שכתב בקונטרס "עובר אורח" על "איש אחד אשר זיכהו ה' בחיבורים כתבי יד שעדיין לא נדפסו, דלפעמים הוי ליה ספק פיקוח נפש" כי זה יקר לו יותר מכל עמלו שעמל בחייו. אצל תלמיד חכם שכתב חידושי תורה ופתאום הם בסכנת שריפה, נראה לי שהאדר"ת חושב שזה פיקוח נפש, אבל רק על כתבי יד של דברי תורה, לא על ממונו של אדם שנשרף. אצל תלמיד חכם כתבי יד זה בודאי יותר מנפשו.

14. שולחן-ערוך או"ח שו, ט.

15. שבת קכח:

16. שבת פרק יד סימן א.

6. תירוצי הקושיה

באמת השאלה עומדת בעינה, אבל כך כנראה דרשו חכמים מהאנשים. אילו היתה ההלכה כשאלתו של הגאון ר' שלמה זלמן אויערבאך היה זה מוכרח להכתב. כל פרק "כל כתבי" עוסק בשאלה מה ואיך מותר להציל, אבל לכבות ממש באופן ישיר את האש אסור. האם לא היה צריך להיות נזכר שתלוי הדבר בשאלה כמה האש מתפשטת, כמה היא שורפת ואם זה יגרום צער כזה לאנשים עד שלא יעמדו בכוחותיהם? ומסתימת דבריהם נראה שגדרש מהאדם להיות גיבור ולעמוד בניסיון הגדול הזה למרות שזה איסור דרבנן בלבד. על פי ההלכה כך הם הדברים.

ג. האיסור לכבות - ראייה לשיטת הרמב"ם במלאכה שאינה צריכה לגופה

באמת מגמרות האלה יש ראייה גדולה לשיטת הרמב"ם שאומר שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה. אולי זו בדיוק השקפת הרמב"ם, ומכאן הגיע למסקנה זאת. כבר הרב המגיד מעיר על כך. אמנם הוא מעיר על פי פרט מסוים, אבל בעצם נראה שכל הפרק הוא ראייה גדולה לשיטת הרמב"ם. אומר ה'מגיד-משנה': "וכתב הרשב"א: אמרו בירושלמי, דלרבי שמעון דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, אם אינו יכול להציל כתבי הקודש אלא בכיבוי - מכבה, לפי שאין דבר שעומד בפני כתבי הקודש'. כלומר, הירושלמי אומר שאם הוא לא יכול להציל כתבי הקודש מותר לו לכבות. אומר הרב המגיד: "ומתוך שזה לא נזכר במשנה ולא בגמרתנו, אני אומר שיש בזה כעין סיוע לרבנו ז"ל, שהוא פוסק בכמה מקומות דלא כרבי שמעון, ולפי שאין הלכה כמותו סתמו במשנה ולא הזכירו כיבוי בשום צד". לכן המשנה סתמה ולא הזכירה אפשרות של כיבוי. וממשיך הרב המגיד: "ומכל מקום אפשר שדעת משנתנו שלא כל השבותין נדחין מפני כתבי הקודש", הרי ראינו במפורש במשנה שלא כל שבות מותרת בפני כתבי הקודש, 'שהרי לא התירו הצלתן למבוי המפולש' אף על פי שאיסורו מדבריהם". שלא כמו הירושלמי שאומר שמלאכה שאינה צריכה לגופה מותר, הנה למבוי המפולש שאיסורו רק מדבריהם לא התירו להציל את כתבי הקודש. נראה שגם איסור מלאכה שאינה צריכה לגופה אינו נדחה מפני כתבי הקודש.

אולי כאן נעוצה הסיבה למחלוקת הרמב"ם והפוסקים האחרים אם להכריע כרבי יהודה או כרבי שמעון. הרמב"ם סובר, שלו היה זה איסור מדרבנן, אפשר היה להחמיר עד כדי כך שישרפו כתבי הקודש? כל ממונו של אדם ישרף, תיווצר עגמת נפש כה גדולה שאף עלולה להביא לידי סכנת נפשות, ואף על פי כן אסרו? על כן אומר הרמב"ם שזהו איסור דאורייתא, אחרת היו מקילים. ומסתמא לא היו מחלקים באיסור דרבנן בין צערא דגופא לצער ממונו, כי צער ממונו גדול כזה הופך לצערא דגופא.

17. הל' שבת כג, כו.

18. שבת קטז: ובגמרא שם.

ד. אופני כיבוי המותרים בשבת

עד כאן בררנו את עצם דין כיבוי שריפה בשבת. כשלומדים, מסתלקות כל הבעיות, אבל לצערנו אירעו מקרים, ואנחנו לומדים מהעבר. פעם התפוצץ צינור גז בישוב, אברך נפצע והיה בסכנת נפשות, ופרצה אש. המקרה היה ביום-הכיפורים בבוקר. קראו לי לשם אחרי שכבר פונה הפצוע לראות האם מותר לכבות. אמנם היו שם כמה דירות סמוכות, אך האש היתה קטנה, ועמדנו לפני שאלה הלכה למעשה מה מותר ומה אסור. לכאורה לא היתה בעיה להוציא את כל המשפחות מהדירות הסמוכות, ולא היתה סכנת נפשות. וכפי שאמרנו עכשיו, כיבוי בידים אסור.

1. על ידי גוי

אמנם, אפשר לקרוא לאינו יהודי ולהגיד לו: 'יש פה שריפה'. לומר לו ככה - אסור, אבל להגיד לו תבוא (כך עשינו אז...) - מותר¹⁹.

2. גרם כיבוי

אפשר גם לכבות על-ידי גרם כיבוי. הגמרא אומרת המשנה²⁰: "רבי שמעון בן ננס אומר: פורסין עור של גדי על גבי שידה תיבה ומגדל שאחו בהן האור מפני שהוא מתרחק". אש שאחזה בצד אחד של התיבה, פורסים בצד השני של התיבה עור גדי שהוא עור לה, וכך נמנעת האש מלהתפשט. וממשיכה המשנה: "ועושים מחיצה בכל הכלים בין מלאים בין ריקנים בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאין מים לפי שאין יכולים לקבל את האור והן מתבקעין ומכבין את הדליקה". כלומר, לכולי עלמא מותר לשים כלי חרס ישנים מלאים מים על מנת שיהוו מחסום בפני הדליקה, אבל לשים כלי חרס חדשים, בזה נחלקו תנאים אם מותר או אסור, וכן נחלקו בזה ראשונים להלכה. ראשונים רבים פוסקים שגם גרם כזה מותר (הרמב"ן, הרמב"ם), הרי"ף לעומתם מחמיר. ואומרת הגמרא: "אמר רב יהודה: טלית שאחו בה האור מצד אחד, נותנים עליה מים מצד אחר, ואם כבתה כבתה". כלומר, אם גדלקה טלית בצד אחד מותר להרטיב אותה בצד השני (אולי לא במים מפני שיש בזה דין של מלבן) כדי למנוע את התפשטות האש. אך בזה נחלקו הראשונים האם זה גרם כיבוי יותר מדי ממשי שנאסר, או שמא גם זה מותר. השולחן ערוך מביא להלכה²¹: "ועושין מחיצה בכל הכלים... אפילו כלי חרס חדשים מלאים מים, שודאי יתבקעו כשתגיע להם הדליקה, דגרם כיבוי מותר. טלית שאחו בה האור... יש אומרים שאין יכול ליתן עליו משקין כדי שיכבה כשיגיע להם, ויש אומרים שמותר לעשות כן בשאר משקים חוץ מן המים משום כיבוס, ויש מתירים אפילו במים. ודברי סברא שנית נראים". כלומר השולחן ערוך פוסק להלכה שמותר להרטיב את הבגד בצד אליו האש עדיין לא הגיעה כדי למנוע את התפשטות האש. זה גרם כיבוי שמותר.

19. על פי המשנה והגמרא שבת קכא.

20. שבת קכ.

21. שלד, כב-כד.

ה. גרמא בניזיקין ובשבת

כאן יש מקום לדון בשאלה מה ההגדרה של גרם כיבוי. ראשית ישנה שאלה עקרונית בנוגע לגרמא בכלל. הגמרא במסכת בבא-קמא²² אומרת: "ליבה וליבתו הרוח פטור". אדם שרצה להדליק אש, אבל הוא לא הדליק לבדו אלא יחד עם הרוח שהצטרפה לליבוי, אם האש הזאת שרפה והזיקה - פטור. שואלת הגמרא, מאי שנא מ"זורה ורוח מסייעתו" שבשבת חייב? אדם שזורק את גרעיני התבואה למעלה והרוח מסלקת את הקליפות ונבררים הגרעינים, חייב על המלאכה הזאת מדאורייתא משום זורה. ולכאורה הוא לא עשה את המלאכה הזאת לבד אלא בעזרת הרוח, זה גרמא. מדוע בשבת חייב ולענין נזיקין פטור? מביאה הגמרא שם מספר תרוצים: או שזה לא ממש דומה לזורה, מפני שהוא ליבה מצד אחד והרוח ליבתה מצד אחר, או שבאה רוח שאינה מצויה וכו'. אבל אם יעשה פעולה כעין זו בניזיקין - יהיה חייב. אין הבדל בין שבת לאיסורים אחרים של תורה, וכפי שזורה חייב, כך גם אדם שיחזיק חפץ והרוח תיקח אותו ותזיק, יהיה חייב לשלם, לא רק בדיני שבת. ולכאורה הרי ראינו שגרם כיבוי מותר, מהו ההבדל?

השאלה אינה רק לגבי כיבוי, אלא בכל מלאכות שבת. הגמרא²³ לומדת את ההיתר של גרמא מפסוק. כתוב בתורה: "לא תעשה כל מלאכה"²⁴, ולומדת הגמרא "עשיה הוא דאסור, גרמא שרי". עשיה אסורה, אך גרימה מותרת.

1. תירוצי א

אלא מוכרחים לומר לתירוצים האלה שיש גרם ויש גרם. גרם כמו זורה - אסור, זה לא גרם. זה נקרא כאילו עושה מעשה בידיים, משתמש ברוח ומיד פועל. גרם כיבוי - מותר, שם הכיבוי לא נעשה בסמוך למעשה. עכשיו הוא שם מים, אחר כך האש ותעצר. הוא לא עוצר עכשיו את האש, הוא שם את המים באופן כזה שכעת הפעולה שלו לא עושה שום דבר, אלא הכיבוי יגרם רק אחר כך.

2. תירוצי ב

רב אשי תירץ בבבא-קמא שזורה בשבת חייב מפני שמלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל בניזיקין פטור. כאן יש להעיר: תמיד אנחנו מכירים את המושג 'מלאכת מחשבת' כמביא לקולא. מה שלא נעשה בתור מלאכת מחשבת, כגון: מלאכה שאינה צריכה לגופה, אינו מתכוון, מקלקל - בכל אלה פטור, כי מלאכת מחשבת אסרה תורה. כאן לעומת זאת, יוצא להפך, שכיוון שנעשה רצונו, הגם שזה לא היה באופן של מעשה אלא באופן של גרם, בכל אופן הוא חייב כי נעשתה מחשבתו והתקיים רצונו ונעשה מעשה הברירה. ולעיקר התירוצי,

22. בבא-קמא ס.

23. שבת ככ:

24. שמות כ, י.

בשבת, אפילו שלא עשה מעשה גמור, אם נתקיימה מחשבתו - כבר חייב. כך אומר רב אשי. ולכאורה קשה על זה מהגמרא בשבת, שם נראה שגרמא מותרת.

◀ פירוש הרא"ש

כמה פרושים נאמרו בראשונים לדברי רב אשי. הרא"ש²⁵ מפרש שזה דין מיוחד בזורה. כך היא מלאכת זורה. זו אינה הלכה כללית במלאכות שבת, שמלאכת מחשבת אסרה תורה וכל המלאכות שיעשו בדרך גרם יהיה חייב עליהן, אלא זה דין מיוחד במלאכת זורה, כי זה ענינה של המלאכה הזאת. וכך גם בכל מלאכה שזהו הסדר שלה, שזאת העבודה. אם כך, גם בכל מקום שדרכו לעשות כך יהיה הדין שחייב בגרם. יש שרוצים²⁶ להשוות את זה לטוחן ברחיים שמופעלות על ידי מים וכיוצא בזה שם האדם לא עושה בעצמו את הפעולה. ודנים: האם הוא יהיה חייב באופן כזה? האם זו דרך מלאכתו או לא דרך מלאכתו? קובע מה שהיה נהוג אז ולא מה הסדר של היום, או שבכל פעם המחייב הוא דרך מלאכתו? הדיון בעקרון הזה של רב אשי לפי הרא"ש מתרחב, אבל אם נפרש שעקרון זה הולך רק על זורה והמלאכות הדומות לה אז אנחנו אומרים שגרם מלאכות בשבת מותר. ממילא גרם כיבוי מותר. בזורה זו צורת המלאכה ולכן חייב שם.

◀ פירוש רש"י

רש"י שם²⁷ מבאר אחרת. מלאכת מחשבת אסרה תורה זה בכל מלאכות שבת, שאם נעשתה מחשבתו למרות שלא היה בדרך של מעשה גם כן חייב. לכאורה זה ממש עומד בסתירה עם הגמרא שלנו שאומרת שגרם כיבוי מותר. הרי נעשתה מחשבתו בגרם? הרי אין דיני גרם ונעשתה מחשבתו אז הוא חייב? על כורחך שנצטרך לחלק בין סוגי הגרם לפי רש"י. אם באותו הרגע שהוא עשה את המעשה נעשתה המלאכה - חייב, זאת למרות שהוא נעזר על ידי הרוח. אם הדבר נעשה לאחר זמן - מותר. גרם כיבוי, כפי שנאמר לעיל אין הכוונה רק לגרם כיבוי. אמנם השולחן ערוך אומר כאן גרם כיבוי²⁸, אך מיד מעיר כאן הבאור הלכה²⁹: "לאו דווקא כיבוי והוא מלאכה שאינה צריכה לגופה", לא רק בגלל שכיבוי זה מלאכה שאינה צריכה לגופה, "דאפילו בכל מלאכות הדין כן", זאת אומרת כל גרם בשבת מותר. דרך אגב, מוכרחים להשמיע כאן את דעתו של הרמ"א שמוסיף 'במקום פסידא'. לא כל גרם כיבוי מותר, רק במקום פסידא. זה על פי המרדכי³⁰.

25. בבא-קמא פרק ו סימן יא.

26. עיין הר-צבי או"ח, קמח.

27. ד"ה מלאכת מחשבת.

28. שלד, כב.

29. ד"ה דגרם כיבוי מותר.

30. שבת פרק כל-כתבי אות שצג.

ראינו שבאמת לא כל גרם מותר. יש גרם שיהיה אסור, ויש גרם שיהיה מותר. כאשר המלאכה נעשית מיד, למרות שלא הוא העושה היחיד - אסור, וגרם שהמלאכה נעשית בו לאחר זמן יהיה מותר.

ו. היתרים נוספים

למדנו שאפשר לכבות את השריפה בגרם כיבוי על ידי שפיכת מים שלאחר זמן ימנעו את התפשטות הדליקה. כמו כן מותר להרחיק חפצים ממקום השריפה בתוך הבית עצמו. וכן אפשר גם לקחת את החפץ הבוזר ולהרחיק אותו משאר החפצים. הגמרא אומרת: "נר שעל גבי הטבלא, מנער את הטבלא והיא נופלת, ואם כבתה כבתה". כמובן אם זה יהיה בסיס לדבר האסור יש כאן דיון חדש. בכל אופן כדאי לעשות את זה כלאחר יד, כמו בנר דולק שאש מתפשטת על המפה. ודאי מותר לקחת כלאחר יד ולהזיז את זה ולא לעשות את הפעולה כדרכה, כמו שמותר ללבוש בגד דולק ולפשוט אותו עד שהוא כבה. לא ברור איך בדיוק הגמרא מציעה הצעה כזאת, אבל מוסכם לכולי עלמא שטלית שנדלקה מותר ללבוש ולפשוט אותה. אולי מפני שלא ודאי שהאש תכבה אז זה דבר שאינו מתכוון. יש אומרים שאפילו ודאי יכבה מותר. כמובן, שלא נצטרך את כל הדברים האלה.

ז. הרמ"א: חשש סכנת ספק

ו. הבנתנו את דבריו

אמנם ברמ"א מובא דין נוסף. ואלו דברי הרמ"א: "וכל הדינים הנזכרים בדיני הדליקה הני מילי בימיהם, אבל בזמן הזה אותם השרויים בין עובדי כוכבים והיא חשש סכנת נפשות כתבו הראשונים והאחרונים ז"ל שמותר לכבות דליקה בשבת משום דיש בה סכנת נפשות". מי שנמצא יחד עם גויים בערים שהיו מתפשטות השריפות חייב לכבות, כי הגויים משתוללים בשעת שריפה ויש סכנת נפשות. "ומכל מקום הכל לפי הענין, אם היו בטוחים בודאי שלא יהיה להם סכנה בדבר אסור לכבות, אבל בחשש סכנת ספק מותר לכבות אפילו הדליקה בביתו של עכו"ם וכן נוהגים. ודוקא לכבות הדליקה דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה ויש סכנה אם לא יכבה". כלומר, כשיש חשש סכנת ספק מותר לכבות דליקה. ודוקא לכבות דליקה דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה. ולכאורה לא מובן: הרי יש כאן סכנה, אז למה דוקא במלאכה שאינה צריכה לגופה מותר? הרי בסכנת נפשות מותר הכל?

אני חושב שהרמ"א בעצם מתכוון לחדש לנו איזו הלכת ביניים. "חשש סכנת ספק", שמעתם פעם ביטוי כזה? כנראה שהכוונה היא ממש כלשון הניסוח, דהיינו לא בטוח שזה בגדר של סכנת נפשות, ולא בטוח שזה לא בגדר של סכנת נפשות, והמצב הזה הוא מצב מאוד שכיח, שיש ספק אם זו סכנה או לא סכנה. לא כל מצב כזה של התלבטות הוא בגדר סכנת נפשות. יש

31. שבת קכ:

32. שלד, כו.

ספק אם לחשוש או לא לחשוש, מצב ביניים כזה אינו יוצא דופן. כשיש מצב גבולי כזה אומר הרמ"א שבמלאכה שאינה צריכה לגופה יש להקל. האם לכבות שריפה כשיש לך ספק אולי יש ספק סכנה? - כבה. הרי זו רק מלאכה שאינה צריכה לגופה, אז גם הסיכון הלא ברור הזה כבר מספיק כדי לכבות, אבל לא מלאכות אחרות שהן צריכות לגופן שאז מותר רק במקרה של ודאי סכנת נפשות.

2. הבנת דברי המשנה-ברורה

אמנם המשנה ברורה לא פירש לגמרי כך. המשנה ברורה³³ מבאר שהרמ"א נקט שמותר לחלל שבת במלאכה שאינה צריכה לגופה, רק כדי לאפוקי מהמשך דבריו, שלצורך הצלת ממון אפילו במלאכה שאינה צריכה לגופה אסור לחלל שבת, אבל באמת גם באיסור דאורייתא יהיה מותר לחלל שבת בכזה מקרה.

אלא שגם המשנה ברורה כשלעצמו לא כל כך ברור, כי בהמשך כותב הרמ"א "ואם עבר וחילל צריך להתענות", ואז כותב המשנה ברורה: "והיינו בדברים אחרים אם עבר וחילל אבל בכיבוי אין צריך תשובה שלא ימנעו מלכבות". למה? הרי הוא חילל שבת? אלא על כרחך כדברינו: יש כאן מין מצב ביניים כזה שהוא לא אסור ממש, אנחנו לא יודעים אם זו סכנה או לא סכנה, ובמצב הביניים הזה, במלאכה שאינה צריכה לגופה יש להקל. כך אני חושב שצריכים להבין את הרמ"א, וכמובן שזו נפקא מינה הלכה למעשה.